

Gîndirea socială și recuperarea postmodernă a ideologiei

DANIEL ȘANDRU

(continuare din numărul trecut)

Supraviețuirea ideologiei în epoca globalizării

Regîndirea postmodernă a cunoașterii antrenează și o provocare la adresa ideologiei, atîta vreme cît este vorba de spațiul social. Din moment ce, pe coordonata pozitivării sale, ideologia poate fi înțeleasă ca un instrument al cunoașterii sociale și politice, întrebarea care apare se referă, așadar, la capacitatea acestui concept de a-și etala valențele epistemologice și în condițiile postmodernității. În alți termeni: mai poate servi ideologia ca instrument în cunoașterea unui spațiu în care au apărut, îndeosebi în ultimele decenii, schimbări sociale de o asemenea profunzime și complexitate? Pentru a răspunde unei astfel de întrebări, cred că este necesară, înainte de toate, înțelegerea modului în care a operat teoria postmodernă regîndirea ideologiei. Din acest punct de vedere, trebuie spus, pentru început, că însuși curentul cultural căruia postmodernitatea îi asigură spațiu de desfășurare, și anume postmodernismul, se subîntinde unei conceptualizări ideologice. Astfel, se consideră că „(...) postmodernismul răspunde unei nevoi ideologice fundamentale, respectiv aceea de a coordona noi forme ale practicii și ale habitusurilor mentale și sociale cu noile forme ale producției și organizării sociale determinate de modificările naturii capitalismului – noua diviziune globală a muncii – din ultimii ani”¹. Poziționîndu-se în această logică, una a relațiilor economice extinse la scară planetară, postmodernismul se manifestă, din punct de vedere cultural, într-o formă ideologică, urmărind legitimarea unui discurs în care piața – devenită globală –, prin interconexiunile sale cu socialul și politicul, joacă un rol deosebit de important. Înțelegem, în analizele dezvoltate în extensia tradiției marxiste, ca factor determinant al noii ordini a lumii, piața delimitează, așadar, o logică proprie „capitalismului târziu”, a cărei semnificație este preponderent ideologică².

Desigur că respingerea unei asemenea interpretări nu elimină realitatea din ce în ce mai evidentă a unei piete globale, în contextul unui proces socio-istoric ale cărui elemente sînt, printre altele, și cele care țin de retorica politică și instituirea unor relații de putere. Însă, din perspectiva în care am analizat conceptul de ideologie pe parcursul acestui eseu, consider că este mai important să delimităm maniera în care ideologia poate servi adaptării indivizilor și grupurilor la aceste schimbări sociale, prin menținerea a ceea ce Giddens numește „securitate ontologică” în sfera identitară³. Și asta cu atît mai mult în condițiile lumii postmoderne, care, în ambiția de a respinge metanarațiunile modernității, a creditat inclusiv punerea în discuție a unor concepte care conferiseră sens legăturilor sociale într-o etapă istorică precedentă. Așa cum am văzut, este vorba, în acest caz, de latura radicală a postmodernismului – cu semnificația sa de curent cultural –, ale cărui scopuri sînt cele „(...) de a deconstrui adevărurile aparente, de a distruge ideile dominante și formele culturale acceptate, sacralizate, autoritare și de a se angaja într-un adevărat război pentru a submina sistemele de gîndire închise și hegemonice”⁴.

Aceste obiective asumate de cei mai mulți dintre gînditorii postmoderni și, pe urmele acestora, de către teoreticienii sociali ai „noului val” trebuie însă puse în relație cu modificările de structură ale aranjamentelor și practicilor sociale. În acest fel, tezele postmoderne pot fi circumscrise mai curînd ca abordări normative care încearcă să ofere explicații empirice – și, pe baza acestora, soluții practice pentru probleme concrete – și nu ca simple conjeturi lipsite de finalitate. Ele pot fi interpretate, din punctul meu de vedere, prin raportare la ceea ce oferă spațiul social, în această manieră puțînd fi înțeleasă și regîndirea postmodernă a ideologiei. Căci, dacă astfel de teze sînt luate cu sensul de *dicta*, riscăm să ne plasăm, la rîndul nostru, într-un sistem de gîndire închis în propria sa totalitate.

Într-adevăr, în epoca postmodernă, socialul se află în situația de a trebui să depășească limitarea sa la societatea de tip modern. Aceasta, normativ și empiric, a devenit un obiect lipsit de validitate al gîndirii sociale. Din punct de vedere teoretic, ca și din punct de vedere practic, nu mai putem vorbi despre „societate”, atîta vreme cît, de la nivel local și global, asupra acestei forme comunitare se exercită presiuni care articulează influențe observabile la nivelul grupurilor și indivizilor. Vorbînd despre „imposibilitatea societății”⁵, gîndirea postmodernă trebuie să găsească o modalitate de a redimensiona socialul și elementele sale, iar în acest punct se vedește rolul ideologiei ca integrare-identitate. Într-un astfel de context,

apare evident că societatea nu poate funcționa ca o totalitate completă⁶, așa cum lăsa a se înțelege gîndirea modernă. Dimpotrivă, în lumea postmodernă socialul articulează societatea ca pe un spațiu al diferențelor.

Deși există teoreticienii care conferă ideologiei rolul de a integra aceste diferențe într-o formă sintetică omogenă, chiar schimbările configurate de evoluțiile sociale ale ultimelor decenii par să impună anumite limite unui astfel de demers. Cu alte cuvinte, în teoria socială a postmodernității, pare că nu este nimic în neregulă cu ideologia, în sensul său pozitiv, ci mai curînd cu încercările de a-i conferi un statut pe care conceptul însuși nu îl revendică. Din punctul meu de vedere, ca instrument al cunoașterii socialului, ideologia poate răspunde provocării postmoderne în măsura în care se orientează, prin funcția sa de integrare-identitate, înspre acele aspecte ale socialului care necesită soluții în măsură să prezerve legăturile comunitare într-o perioadă a mutațiilor survenite la nivel global. În pofida tendințelor de fragmentare manifestate la nivelul identității⁷, sau tocmai din acest motiv, conceptul de ideologie se poate dovedi util în explicarea schimbării sociale și a nevoii exhibate de diverse grupuri socio-culturale de a-și afirma caracteristicile particulare. Într-un spațiu social al cărui „principiu” pare să fie „ceea ce ne diferențiază este ceea ce ne unește”, un spațiu, așadar, multicultural, ideologia oferă garanții ale identității și posibilități de integrare. Conturînd un nou teren al abordării postmoderne, filosofia și teoria socială nu pot face abstracție de mutațiile survenite în plan social, acestea atrăgînd, la rîndule, modificări ale discursului propriu acestor domenii ale gîndirii. Se ajunge astfel la considerații potrivit cărora „filosofia socială postmodernă poate fi caracterizată în mod provizoriu ca o filosofie socială care susține că filosofia socială modernă este inadecvată într-o lume a cărei formă este dată de avansul științei și tehnologiei și care arată că, acum, principala solicitare este cu privire la contemporaneitate, o perioadă legată de ceea ce poate fi numit postmodernitatea emergentă”⁸.

Ce se întîmplă, însă, cu ideologia, odată cu apariția acesteia lumii, din moment ce conceptul este unul indelebil „încastrat” în gîndirea modernă? Un argument în plus pentru ideea avansată mai sus, referitoare la capacitatea epistemologică a ideologiei de a răspunde la provocarea postmodernității chiar din interiorul acesteia, vine din zona acelor teoreticieni care susțin că este posibilă o regîndire a conceptului care să repună în discuție și alte asumptii ale gîndirii moderne. Reiterînd plasa conceptuală a ideologiei într-o zonă a intersecției dintre

problemele aparținînd domeniului cunoașterii și cele specifice exercitării puterii – și, deci sferei socio-politice – aceștia din urmă accentuează asupra necesității renunțării la critica iluministă a acestui concept. Cu această ocazie, ceea ce era apanajul „negativului” ajunge să fie înțeles în alți termeni. Se acceptă, bunăoară, că eroarea – cu care ideologia a fost adeseori asociată – este eterogenă din punct de vedere moral și că anumite forme ale erorii nu numai că nu pot fi eliminate, dar chiar trebuie apărate în cazul în care reprezintă obiectul unor constrîngerii procedurale⁹. În aceeași direcție, este abordată și problema interesului, care nu mai indică obligativitatea uneri critici a ideologiei, din moment ce el nu mai este pus în relație cu statutul social, practicile de semnificare – implicit cele de natură ideologică – nemaifiînd, ca atare, în mod necesar reduse la acesta. Mai mult decît atît, se arată că astfel de practici nu pot anihila prezența interesului, indiferent de natura lor, întrucît „(...) ceea ce este în joc nu poate fi explicat pe de-a întregul în termenii adevărului și ai erorii, fiind o iluzie să îți imaginezi că practicile de semnificare legate de interese pot fi eliminate cu totul (...)”¹⁰. Nu în ultimul rînd, sînt repuse în discuție probleme precum cele legate de diferențierea temporalității istorice și a orientărilor supra-empirice de tip utopic¹¹.

Ca urmare a unui astfel de demers, regîndirea ideologiei ca formă pozitivă a imaginarului social ce poate asigura identitatea (și integrarea) indivizilor și grupurilor în condițiile unei fragmentări impuse de tendințele schimbării contradictorii specifice lumii postmoderne nu poate fi negată. Dimpotrivă, ideologia își reorientează resursele, ca și cunoașterea, înspre un prezent în care se regăsesc diferite modalități de manifestare a diferențelor socio-culturale, constituindu-se într-un liant simbolic ce poate legitima, în contextele particulare ale societății postmoderne, diverse tipuri de identitate. Dar, întrucît procesele sociale primesc acum o semnificație globală, există tendința de a plasa ideologia – fie și în mod implicit – în rolul unui instrument al omogenizării culturale la scară planetară. Prefigurată de profetia lui Fukuyama relativă la „sfîrșitul istoriei” (care statua supremația ideologiei democrat-liberale la nivel global), o asemenea tendință se regăsește, din perspectivă socio-culturală, și în scrierile altor teoreticieni contemporani. Aceștia din urmă au insistat în privința caracterului omogenizator al procesului globalizării, pe care-l asociază postmodernității, fără a-i acorda neapărat un caracter fragmentar. Dimpotrivă, criticii acestei viziuni au încercat să evidențieze ideea că globalizarea, inclusiv în domeniul cultural, este caracterizată ea însăși de o logică a contradicției și că, prin urmare, spațiul „universal” pe care-l presupune sub aspect economic, politic sau socio-cultural nu poate fi decît unul al diferențelor, dar al unor diferențe aflate în relație de interconexiune. Tocmai această „universalizare a diferențelor” este cea care reclamă, și în epoca globalizării, prezervarea identității indivizilor și grupurilor sociale. Este vorba, practic, de ceea ce revendică, în continuare, prezența ideologiei.

¹ Gabriel Troc, *Op. cit.*, p. 191.

² Fredric Jameson, „Postmodernism and the market”, în Slavoj Zizek, *Mapping Ideology*, London: Verso, 1995, pp. 278-296.

³ Teoreticianul britanic relatează „securitatea ontologică” și „încrederea”, după cum urmează: „Expresia se referă la siguranța pe care cele mai multe ființe umane o au în ce privește continuitatea propriei lor identități-de-sine și constanta mediilor social și material ale acțiunii. Un simț al autenticității persoanelor și lucrurilor, atît de esențial pentru noțiunea de încredere, este fundamental pentru construirea sentimentelor de securitate ontologică; prin urmare cele două sînt strîns legate din punct de vedere psihologic” (Anthony Giddens, *Op. cit.*, p. 89).

⁴ Mihaela Constantinescu, *Forme în mișcare. Postmodernismul*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999, pp. 54-55.

⁵ Sintagma este utilizată de Ernesto Laclau, în studiul său „The impossibility of society”, publicat în „Canadian Journal of Political and Social Theory/Revue canadienne de théorie politique et sociale”, Vol. 7, No. 1-2, Hiver/Printemps 1983, pp. 21-24. Într-o lucrare ulterioară, teoreticianul oferă explicații suplimentare: „Caracterul incomplet al oricărei totalități ne conduce în mod necesar spre abandonarea, ca teren al analizei, a premisei «societății» ca totalitate suturată și auto-definită. «Societatea» nu este un obiect valid al discursului. Nu există nici un principiu fundamental care să fixeze – și care, deci, să constituie – întregul cîmp al diferențelor” (Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, *Hegemony and Social Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, London: Verso, 1985, p. 111).

⁶ Michèle Barret, „Ideology, politics and hegemony: from Gramsci to Laclau and Mouffe”, în Slavoj Zizek (ed.), *Mapping Ideology*, London: Verso, 1995, pp. 235-265.

⁷ Așa cum arată Mihaela Constantinescu, „din perspectivă postmodernă, pe măsură ce ritmul de dezvoltare și complexitatea societăților moderne se accelerează, identitatea devine din ce în ce mai instabilă, din ce în ce mai fragilă. În această situație, discursurile postmodernității problematizează noțiunea de identitate, considerată un mit și o iluzie. (...) Pentru teoreticienii postmoderni, acest mod de experiență fragmentat, dezarticulat și discontinuu constituie o caracteristică fundamentală a culturii postmoderne; pentru ei, cultura mass-media este locul imploziei identității și fragmentării subiectului” (*Op. cit.*, pp. 75-76).

⁸ Wayne Hudson, „Ernst Bloch: «Ideology» and postmodern social philosophy”, în „Canadian Journal of Political and Social Theory/Revue canadienne de théorie politique et sociale”, Vol. 7, No. 1-2, Hiver/Printemps 1983, p. 141.

⁹ *Idem*, p. 142.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 142-143.

¹¹ *Ibidem*, p. 143.

Entering the Fog